

KOMŞULUK KÜLTÜRÜ

Editör

Ahmet Koyuncu

Yazarlar:

Mustafa Aydın: Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Köksal Alver: Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Celaleddin Çelik: Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.

Mahmut Hakkı Akın: Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.

Abdullah Harmancı: Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dilbilim Bölümü.

Abdurrahman Savaş: Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Ahmet Koyuncu: Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Bekir Biçer: Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü

Mehmet Ali Aydemir: Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Mehmet Birekul: Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Ahmet Gökçen: Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Tuba Duman: Dr. Arş. Gör., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Fatih Uslu: Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi.

KOMŞULUK KÜLTÜRÜ

Editör
AHMET KOYUNCU

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 324
İnceleme

Birinci Basım: Eylül 2014
© Hece Yayınları

Kapak Tasarımı: Sarakusta
Teknik Hazırlık: Bülent GÜLER

Baskı: Dumat Ofset
Tel: (0.312) 278 82 00

ISBN: 978-605-9954-40-2

HECE YAYINLARI
Konur Sk. No: 39/1-2 Kızılay/Ankara
Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara
Telefon: (0 312) 419 69 13
Fax: (0 312) 419 69 14
e-posta: hece@hece.com.tr

İÇİNDEKİLER

	Sunuş /	7
Ahmet Koyuncu		
Gündelik Hayatta Komşuluk /		11
Mustafa Aydın		
Dramdan Ütopyaya Komşuluğun Dönüşümü /		27
Köksal Alver		
Komşular ve Komşuluklar /		49
Mahmut H. Akın		
Bir Toplumsallaşma Aracısı Olarak Komşu /		73
Bekir Biçer		
Komşuluğumuzun Tarihsel Serüveni /		89
Celeddin Çelik		
Din ve Komşuluk /		105
Abdurrahman Savaş		
Tarihten Günümüze Komşuluk Hukuku /		117
M. Ali Aydemir		
Komşuluk ve Sosyal Sermaye /		149
Abdullah Harmancı		
Edebiyatta Komşuluk: Komşuluğun Edebiyatı /		167
Mehmet Birekul		
Bir Komşuluk Nostaljisi Olarak Mahalle İftarları /		193
Tuba Duman		
Hatıralar ve Komşuluk /		211
Ahmet Gökçen		
Arap Toplumlarında Komşuluk Kültürü ve Komşuluk İlişkileri /		227
Fatih Uslu		
Yörük Obalarında Komşuluk /		245

SUNUŞ

İrili ufaklı çok sayıda kurumdan teşekkül eden sosyal yapının en temel birimlerinden biri de komşuluk müessesesidir. Komşuluk, aileden sonra en yakın sosyal çevremizi oluşturur.

Gündelik hayatın rutinleri insanları mahallede, sokakta, camide, pazar yerinde, bakkalda, manavda, çocuk parkında, otobüs durağında ya da merdiven aralığında sık sık ve zorunlu olarak bir araya getirir. Aynı çevrede yaşamaktan kaynaklanan yakınlık sadece mekânsal değil sosyal ve psikolojik yakınlığa da davettir. Başka bir ifade ile komşu, mekânsal ve toplumsal yakınlığın öznesidir.

Bu anlamda komşuluk, sadece bir ikamet yapıları grubu olmayıp, dayanışma, yardımlaşma, mahremiyet, emniyet, yalnızlıktan kurtulma gibi fonksiyonel karakteri ile üyelerine sosyalizasyon yolunu açık tutan bir sosyal sistem, bir kompozisyonudur.

Komşuluk, farklı kültürlerde ve farklı coğrafyalarda, yaşantı biçimleri, ritüelleri, dil ve eylem pratikleri itibariyle farklılıklar arz etse de ikamet yeri, yüz yüze ilişki, dayanışma ve yardımlaşma, mahremiyet, samimiyet, dedikodu, eğlence, boş vakitlerin beraberce geçirilmesi, ortak alâkalar, kültürel bağlar gibi birçok birleştirici faktöre sahiptir. Özellikle ülkemizde yer yer akrabalıktan bile ileri niteliği ile sosyal hayatta son derece önemli bir yere sahip olan ve titizlikle riayet edilen bir ilişkiler bütünü olmuştur. Bu durum atasözleri ve deyimlere yansımış, komşuluğun kardeşlikten ileri olduğu, komşu hakkının Tanrı hakkı olduğu vurgulanmış ve İslam inancının da etkisiyle komşuluğun kendine öz-

gü hukukunun ana çizgileri ortaya konmuştur. Ayetle (4/36) sabit olan ve hadislerle desteklenen söz konusu hukuk şuf'a hakkı, yol hukuku gibi hususlarla birer hukuk kaidesi olarak yasal hale gelmiş ve hemen hiçbir kültürde rastlayamayacağımız ritüelleriyle hak kavramı, komşuluk ile ilişkilendirilmiştir. Komşuluğu sorumluluk ile eşdeğer kılan bu anlayış yüzyıllar boyunca bu topraklarda huzur, güvenlik, sevgi, şefkat, samimiyet, itimat ve dayanışmayı komşuluğun temel ilkeleri haline getirmiştir.

Komşuluğun yüklendiği bu kavramsal çerçeve gündelik pratiklere de yansımıştır. Evde pişirilen ve kokusu komşuya kadar ulaşan yemeğin komşuya da ikram edilmesinden ev temizliğine, dört mevsime göre değişen adetler çerçevesinde imece usulü karşılıklı yardımlaşmadan acı ve sevinçlerin birlikte paylaşılmasına, borç para alışverişinden iş bulmaya, dedikodudan çeşitli anlaşmazlıklara varıncaya kadar toplumsal yaşamın en temel birimlerinden biri olagelmiştir.

Ancak modernleşme ve hızlı kentleşme başta olmak üzere toplumsal değişime yön veren süreçlerin ilk tecellileri komşuluğun mütemmim cüzü olan mekânsal yapıda kendini görünür kılmıştır. Yeni yerleşim alanlarının kurulmasının yanı sıra, çok katlı betonarme binalarla dikine büyüyen kentlerde neredeyse bir köy nüfusunun tek bir binada toplanması özellikle komşuluk ilişkilerinin niteliğini değiştirmiş, kentin gittikçe genişlemesi sonucu artan fiziksel mesafe sosyal ilişkilere de yansımıştır. Bu durum, komşuluk müessesesinin verili klasik formlarında yeni biçimlerin ortaya çıkmasına ortam hazırlamış, komşuluktan beklentileri, komşular arası ilişkilerin sıklığını, ilişki biçimlerini, görüşme alanlarını, komşular arası anlaşmazlık konularını, maddi ve manevi yardımlaşmanın niteliği ve niceliğini dönüştürmüştür.

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki bu çalışma bir komşuluk güzellemesi değildir. Çoğu zaman “nerede o eski komşuluklar” serzenişisi ile başlayan ve geçmiş dönemde komşuluğa ait zihnimizde kalan en güzel hatıraları arka arkaya sıralamak suretiyle geçmişi yüceltip bugünü kötileyen fantastik bir nostalji çabası içermez. İçinde yaşadığımız hayatın gerçekliğine, toplumsal dönüşümüne ve bu dönüşümde komşuluğun payına düşen inşa ve değişim süreçlerine

farklı boyutlardan ve disiplinlerden bakabilmenin imkanına dönüktür. Bu hatırlatmanın sebebi elinizdeki kitabın piyasadaki diğer kitaplardan farkını ortaya koymak da değildir. Çünkü bu kitap, komşuluğun ele alındığı bağlam ve disiplinler itibarıyla bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Dolayısıyla sadece akademik camiaya değil, konuya ilgi duyan tüm kesimlere katkı sağlayacak bir çalışmadır.

Bu vesile ile eserin vücuda gelmesine yazıları ile katkı sağlayan tüm hocalarıma ve dostlarıma ayrı ayrı şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu eserin ortaya çıkmasında sadece teşvik değil her konudaki desteği ile beni yalnız bırakmayan Hocam Köksal Alver'e minnetimi ifade etmek isterim.

Editör

AHMET KOYUNCU

GÜNDELİK HAYATTA KOMŞULUK

Giriş

Gündelik hayat, bireyin tutarlı bir kimlik ve kendilik geliştirmesinden sosyal ilişkilerin yeniden üretilmesine ve belirlenmesine kadar birçok bireysel/kültürel pratiklerin temelidir. Nitekim gündelik hayat, toplumda içselleştirilen tüm değerlerin, ahlakî deneyimlerin ve dinsel yönelimlerin ağırlığı altında netleşir. Dolayısıyla, gündelik hayatı anlamak ve incelemek bir bütün olarak hayatı anlamak ve incelemektir. Biz bunu gündelik yaşamdan bir örnek veya örnekler seçerek yaparız. Seçtiğimiz bu örnekle, insanın yaptıkları, yapmadıkları, yapamadıkları, düşündükleri, düşünmedikleri, hissettikleri ve hissetmedikleri üzerinde durur, üyeleri tarafından kanıksanmış bu dünyanın (Gardiner, 2000: 5) rutinleri ve bireylerin onlara yüklediği anlamları ortaya çıkarmaya çalışarak, parçası olunan daha büyük süreçleri anlamının yolunu ararız (Simmel, 2009: 219). Bu nedenle gündelik hayat incelemeleri toplumsal yapı değişikliklerinin izini sürmek için kullanılabilir en elverişli araçlar arasındadır. Bu yolla günlük yaşam kalıpları, yaşama desenleri, zihniyet yapıları, dünya algıları, hayat tasavvurları ve bu sınırlarda gerçekleşen altüst oluşlar ya da sıradan farklılaşmalar açıkça izlenebilmektedir. Konuya bu açıdan bakıldığında hem sosyal hem de mekansal açıdan gündelik hayatın en vazgeçilmez rutinlerinden biri olan komşuluğun bize söyleyeceği çok şey vardır. Çünkü komşu toplumsal ve mekansal yakınlığın öznesidir. Nitekim ailenin veya ikametgahın geniş çevre-

sini mahalle, yakın çevresini ise komşuluk oluşturur. Bu açıdan komşuluk, sadece bir ikamet yapıları grubu değildir. Bir kompozisyondur, bir bütündür (Bozkurt, 1961:51). Dolayısıyla komşuluk yapısı, işlevleri ve işleyişi itibariyle gündelik hayatın en temel formlarından birini oluşturur. Komşuluk, ilişki biçimleri, ritüelleri, değerler kümesi, kendine özgü hukuku ile toplumsal bir kurum; mevcut kültürün paylaşılması ve sonraki nesillere aktarılması bakımından kültürel iklimin asli unsuru; toplumsal ve mekansal yakınlığın öznesi olarak bir yerleşimin temel yapı taşı kısacası zamanın şahidi ve toplumsal değişimin aynasıdır (Alver, 2012: 343-347).

Geçmiş Zaman Olur Ki

Komşuluk ilişkileri, değişik toplumlarda ve coğrafyalarda, yaşan-tı biçimleri, ritüelleri, dil ve eylem pratikleri itibariyle farklılıklar arz etse de sosyal hayatın tahlilinde birçok veriyi içinde barındıran bir sosyal müessese konumundadır. Modernite ve küreselleşmenin etkilerinin günümüzdeki kadar hissedilmediği dönemlerde komşuluk aileden sonra en güçlü sosyal bağ olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu dönemde bireylerin sosyal, kültürel aktivitelerden spora, tüketimden eğlenceye kadar hemen her alanda başka bir ifade ile gündelik hayatın tamamında komşu vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Eğlence merkezlerinin, AVM'lerin, kafelerin, spor salonlarının bulunmadığı ya da yok denecek kadar az olduğu dönemlerde insanların maddi manevi en temel ihtiyaçlarını karşıladıkları sosyal ağların başında komşuluk müessesesini görmek mümkündür. Dolayısıyla komşuluğun maddi ihtiyaçlar temelinde kurulan yardımlaşma ve dayanışma bağından komşuluğa özel bir karakter katan yerleşmiş anlaşma sembollerine kadar bütün gündelik hayat rutinlerine yansıdığı görülmektedir. Özellikle Türk toplumunda bu ilişkiler ağı çok daha işlevsel ve belirgindir (Koyuncu, 2013: 27). Bu anlamda modern öncesi dönemde komşuluğun gündelik hayattaki karşılığını (özellikle Türk toplumunda) dayanışma ve yardımlaşma olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim komşuluk, komşular arası karşılıklı yardımlaşma, hep birlikte bir işi başarma gayretleri içinde toplanmış bir grup-

tur (Şenyapılı,1982: 110). Mahalleye yeni taşınan komşuya taşınma esnasında yapılan yardımı takiben hoş geldin ziyaretleri ve bir eksikğin olup olmadığının sorulmasıyla başlayan ilişkiler küçük çaplı (ekmek, tuz, şeker, kahve, limon gibi) ev eksiklerinin komşular aracılığıyla giderilmesi yoluyla bir adım öteye taşınmıştır. Günümüz kent hayatını göz önünde bulundurunca söz konusu eksikliklerin nasıl bir ilişki temin ettiğini anlamak güç olsa da maddi imkanların sınırlı olduğu yanı sıra ihtiyaçların karşılanmasında (neredeyse 24 saat hizmet veren) bakkal, market, süper market, AVM gibi alternatiflerin bulunmadığı bu dönemde bahsi geçen eksikliklerin komşu aileleri birbirine daha da yakınlaştırdığı dönemin şahitlerinin hatıralarında hâlâ canlılığını korumaktadır. Elbette söz konusu yardımlaşmalar bununla sınırlı değildir. Bu durum komşu kadınların bir araya gelerek imece usulü yardımlaşmalarında en görünür ifadesini bulmuştur. İlkbaharda sırayla ev ev yapılan temizlikler, kurulu olan sobaların sökülmesi ve temizlenmesi, halıların çırpılıp, yıkanması, günümüz mobilyalarının yerine kullanılan yatak, minder ve yastıkların içlerinin boşaltılıp değneklerle dövülerek temizlenmesi ve tekrar kılıfına konulması, ayrıca dört mevsime göre değişen adetler çerçevesinde pekmezler kaynatılması, kayısı, erik vb. pestillerin yapılması, kışlık yufka, erişte, tarhana yapımı gibi ölçülü uzaklıkta ama yakın beraberliklerin kurulduğu yardımlaşmalar sosyal ilişkilerin yeniden üretilmesine ve belirlenmesine yardım eden kültürel pratiklerin temelini oluşturmuştur. Özellikle (ev hanımı olan) kadınlar ve çocuklar açısından bu ilişkiler çok daha işlevseldir. Günün neredeyse tamamını evde geçiren ev hanımları için komşuluk, daha anlamlı ve gerekli hale gelmektedir. Bunun tabii bir sonucu olarak da kadınlar komşuluk ihtiyacını erkeklere oranla daha çok duymaktadır. Bu durumun en temel sebeplerinden biri günlük hayat içinde ortaya çıkan başta iş meseleleri olmak üzere birçok olayın ve haberin etkisi altında kalan erkeklerle nispetle, kadınların kendini yalnızlıktan kurtarma, samimi bir ortamda acılarını, sevinçlerini, düşüncelerini, sırlarını paylaşma ihtiyacı özellikle ev hanımları için komşuluğu daha elzem ve anlamlı kılmıştır. Bu sayede kadınlar, yemek, temizlik, çocuk bakımı vb. mad-

di yardımlaşmaların yanında özellikle erkeklerin işte olduğu gündüz saatlerinde bir araya gelerek sohbet etmek, duygu ve düşüncelerini paylaşmak suretiyle de manevi bir dayanışma içinde olmuşlardır. Tıpkı kadınlar gibi özellikle emekli olan yaşlılar için de samimi ve duygusal bir komşuluk, huzur yeri olma açısından aileden sonra en yakın sosyal bağ olarak kendini göstermiş, söz konusu bağlılık, komşuluk grubunda en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

Fakir ve kimsesiz olduğu bilinen komşulara maddi yardımda bulunulması, kendi yiyeceğinden bir parçasını da maddi durumu kötü olan komşuya gönderdikten sonra sofraların kurulması, hasta olan komşuya bir tas çorba götürülerek, ev temizliğinden pazara kadar bütün ihtiyaçlarının görülmesi, komşusunun bir an önce şifaya kavuşması için dua edilmesi ve bunun kesinlikle bir öğünme vesilesi yapılmaması, komşularla kurulan bağın niteliğine işaret etmesi bakımından son derece anlamlıdır (Turgut, 2003: 54).

Nişan, düğün, sünnet, cenaze, hacı ve asker uğurlama, hacı karşılama gibi özel günlerde de komşuların birbirleri ile yardımlaşmaları ve dayanışmaları gıpta edilecek türdendir. Düğün ve derneklerde komşunun bir ihtiyacının bulunup bulunmadığının sorulması ve gerekirse maddi, manevi her türlü yardımı yapılması, nişan, düğün, pilav, kına, mevlit gibi toplantılarda, kapı atlamadan, zengin fakir ayrımı yapılmadan bütün komşuların davet edilmesi, icap ederse davetin semtin veya mahallenin camiinden de duyurulması, sünnet olacak erkek çocuklar ve askere gidecek delikanlıların komşuları dolaşarak ellerini öpmeleri onların hayır dualarını istemeleri, hacca gidecek olanların tüm komşulardan tek tek helallik dilemeleri ve hac dönüşü yine komşuların hacıları ziyaret etmeleri, başta çocuklar olmak üzere hacdan gelen hediyeleri ile evden ayrılmaları komşuluğun işlevselliği açısından oldukça önemli ritüeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı şekilde, komşularından biri vefat edenlerin o gün dükkanlarının vitrinine veya kepenk üzerine ‘Cenazemiz dolayısıyla kapalıyız’ yazması, memur ve işçi olan mahalle komşularının çalıştıkları yerlerden birkaç saat izin alarak cenazede hazır bulunmaları, hanımların ise cenazenin ardından komşularının evine üç gün boyunca

ca yemek göndermeleri ve cenaze sahiplerini teselli etmeleri de bu ritüellerin bir başka örneğidir.

Hanımların, evlerde toplanıp, kendi aralarında sohbet etmeleri, şakalaşmaları ve kendi aralarında oyunlar oynamaları, haftada ya da iki haftada bir ailecek yapılan komşu ziyaretleri ilişkilerin sıcaklığı ve samimiyeti açısından oldukça önemli göstergelerdir. Ayrıca haftada ya da iki haftada bir komşuların akşamları ailecek bir araya geldiği ziyaretlerde, eğlence ihtiyacı da giderilmiş, samimi ve hoş sohbetlere eşlik eden beş taş, fincan (yüzük) vb. oyunların oynandığı, yöresel tatların sofraları süslediği samimi ortamlar birlik-telikleri daha da anlamlı kılmıştır. Gençler arasında yaygın olan sazlı sözlü toplantılar ve çetnevirlere ve bu bir araya gelişlerin vazgeçilmez yüzük, yattı-kalktı, vız vız, dilsiz, düdük, deve, top bir ateş vb. oyunlar komşuluk temelli toplumsal bağları ve sosyal dayanışmayı pekiştirmiştir. Çocuklar ise fotmiş, sek sek, misket, gazoz kapağı ya da çekirdek, yakan top, yedi kiremit, çelik çomak, aç kapıyı bezirgan başı vb. oyunlarla hem eğlenceli vakitler geçirmişler hem de oyunlar aracılığıyla toplumsallaşmışlardır.

Komşuluk aynı zamanda hem güvenlik hem de bir oto kontrol mekanizması olmuştur. Sadece birbirlerini değil, birbirlerinin eş-dost ve akrabalarını da tanıyan komşular, dışarıdan semte, sokağa ya da ikamet edilen binaya gelen yabancıları da yakından takip etmek, gerekirse neyi veya kimi aradıklarını sormak suretiyle dışarıdan gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı da bir güvenlik şeridi görevi üstlenmiştir. Yanı sıra, semtteki komşuluk normlara uymayanların uyarılması ve özellikle kadınlar arasındaki dedikodu, zamanında ve yerinde yapılan jestler, mimikler, istihza, protesto vb. mekanizmalar hedef kişiyi gruptan dışarı itmeye zorlayan bir oto kontrol vazifesi görmüştür (Tatlıdil,1989:12-35). Bu durum, komşuluk grubuna cemaat bünyesi olma özelliğini kazandırmıştır. Komşuluk grupları üyelerini yalnızlıktan, korkudan, hiç kimse tarafından tanınmayan kimse olmaktan kurtarmıştır. Bu anlamda komşuluk, fonksiyonel karakteri ile üyelerine sosyalizasyon yolunu açık tutan bir sosyal sistem olma özelliği de taşımıştır.